

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БАЛКАНИСТИКА
С ЦЕНТЪР ПО ТРАКОЛОГИЯ „АЛЕКСАНДЪР ФОЛ“

АВТОРЕФЕРАТ НА
ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА
ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН
ДОКТОР, ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ „2.2 ИСТОРИЯ И
АРХЕОЛОГИЯ“

на тема

Иран и Балканите – политически, икономически и културни отношения
(1990-2021 г.)

Автор:

Калоян Стоянов Константинов

Научен ръководител:

чл.-кор. проф. д. и. н. Александър Костов

СОФИЯ

2026 г.

Дисертационният труд „Иран и Балканите – политически, икономически и културни отношения (1990-2021 г.)” е обсъден и предложен за защита на заседание на Научния съвет на ИБЦТ, проведено на 13.01.2026 г.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на заседание на научното жури на 06.04.2026 г. (понеделник) от 12:00 часа в Заседателната зала на ИБЦТ-БАН, ул. „Московска“ № 45, София.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в библиотеката на ИБЦТ-БАН, ул. „Московска“ № 45, София.

Дисертационният труд тема „Иран и Балканите – политически, икономически и културни отношения (1990-2021 г.)“ съдържа увод, който включва обект, цел, задача, методология и теоретична рамка на изследването четири глави, теоретичен анализ, заключение и библиография с общ обем от 337 страници.

I глава: Обща външна политика на Иран от династията Пахлави до Ислямската република (1925-2021 г.) с основни подраздели:

- Ислямската република под ръководството на Рухола Хомейни (1979 – 1989 г.);
- Иранската външна политика след възкачването на Хаменеи на власт (1989-2021);
- Влияние на международните конфликти върху Ислямската република и нейната реакция.

II глава: Политика и дипломация между Иран и Балканите с основни подраздели:

- Международните санкции и ролята им в оформянето на отношенията между Техеран и правителствата на Балканите;
- Резолуциите на Общото събрание на ООН като отражение на балканската политика спрямо Иран;
- Турция и Саудитска Арабия: сблъскващи се интереси;
- Шпионаж, организирана престъпност и (борба с) тероризма;
- Двустранни отношения с балканските страни: от огън до лед.

III глава: Двустранните икономически връзки: между санкциите и петрола с основни подраздели:

- Общ внос и износ.

IV глава: Религията, културата и медиите като инструмент за влияние на Ислямската република с основни подраздели:

- Културно-религиозни дейности и влияние на Иран;
- Медийното измерение;
- Балканите през погледа на иранските медии;

- Балканските държавни медии и иранският наратив.

Във връзка с дисертацията са написани и издадени 3 научни публикации, които са изброени в края на автореферата.

Основен предмет на настоящата дисертация са политическите, икономическите и културно-религиозните връзки между Ислямска република Иран и единадесетте държави от Балканския полуостров в периода 1990–2021 г., разгледани както в тяхното цялостно развитие, така и чрез анализ на ключови казуси и съществени детайли. Целта на изследването е да бъдат идентифицирани националните и международните фактори, които оказват влияние върху двустранните политически отношения, да бъде оценено равнището на икономическото сътрудничество и да се постигне по-задълбочено разбиране на културно-религиозното въздействие на Техеран върху обществата на полуострова. В този контекст изследването си поставя за задача да очертае историческата среда, в която тези отношения се развиват, да проследи развитието на иранската външна политика в общ план, както и нейните конкретни проявления спрямо балканските държави в трите основни направления – политическо, икономическо и културно-религиозно.

Интердисциплинарният подход на проучването съчетава исторически и сравнителен анализ, изследване на конкретни казуси, икономически и медиен мониторинг, както и прилагане на аналитични инструменти от политологията, включително теорията на международните отношения.

Първа глава представя основните характеристики на външната политика на Иран в периода на династията Пахлави и на наследилата я Ислямска република (1925–2021 г.). От възкачването си на престола през 1925 г. до Ислямската революция през 1979 г. владетелите на Персия – Реза Шах Пахлави и неговият син Мохамед Реза Шах Пахлави – преследват две водещи стратегически цели: значително увеличаване на икономическия потенциал и жизнения стандарт в страната, както и утвърждаване на относителна независимост на външната, а до голяма степен и вътрешната политика от влиянието на Великите сили, най-вече Великобритания, Франция и СССР.

Две събития се открояват като ключови за разбирането на този исторически период. Първото е окупацията на Иран през 1941 г. от войските на Великобритания и СССР с цел прекъсване на тесните връзки между Техеран и Берлин по време на Втората световна война. Още по-съществено за историческата траектория на страната обаче се оказва развитието около Англо-иранската петролна компания. Доминираният от Лондон енергиен комплекс се превръща в основен източник на напрежение през следващите близо пет десетилетия поради изключителното си икономическо значение. Национализацията му през 1951 г. от министър-председателя Мохамед Мосадек води до неговото отстраняване чрез преврат, организиран от ЦРУ и МИ-6 през 1953 г. (Операция „Аякс“). Това събитие заема централно място както в съвременната иранска политика, така и в националната историческа памет, като неговите последици продължават да оказват влияние и в наши дни.

Модернизационните инициативи на шаха през следващите десетилетия, известни под наименованието „Бялата революция“, макар и да постигат определени успехи, са съпътствани от силното влияние на Вашингтон и Лондон върху вътрешната и външната политика на страната, широко разпространена корупция и авторитарен стил на управление. Това води до т.нар. Ислямска революция – масово народно въстание, след което през 1979 г. на власт идва аятолах Рухола Хомейни и е установен теократичен режим.

След революцията външната политика на Техеран претърпява дълбока трансформация и се ориентира около три основни приоритета: антизападна и антиимпериалистическа насоченост; подкрепа за освободителните движения на мюсюлманските общности; стремеж към необвързаност и независимост. Реакцията на Запада е изключително негативна и САЩ незабавно налагат санкции на новата власт – мярка, която се превръща в постоянен и централен елемент на иранската външна политика през целия разглеждан период. Съществено значение има и концепцията на аятолах Хомейни за „износ на революцията“, формализирана в Член 154 от Конституцията на Ислямската република, който подкрепя „борбите на потиснатите за техните права срещу потисниците навсякъде по света“, с особен акцент върху мюсюлманските общности. В тази рамка се вписва и тактиката на режима да използва т.нар. прокси групировки в различни държави, чиито стратегически цели съвпадат с тези на Техеран. Подобна практика се наблюдава в Ирак, Бахрейн, Саудитска Арабия и

Йемен, а най-яркият пример е Ливан, където „Хизбула“ еволюира от локална организация в международен фактор под ръководството на ИРГК.

При управлението на наследника на Хомейни – аятолах Али Хаменеи, който поема властта през 1989 г., стратегическите цели на революцията се запазват. Макар интензитетът и инструментите за тяхното осъществяване да варират в рамките на президентските мандати на Рафсанджани (1989–1997), Хатами (1997–2005), Ахмединеджад (2005–2013), Рухани (2013–2021) и Раиси (2021–2024), основната външнополитическа линия не претърпява съществени промени. Поради това международната научна общност възприема периодизация на иранската политика, която до голяма степен съвпада с мандатите на отделните президенти.

През целия изследван период водещ проблем за иранската външна политика остават международните икономически санкции, наложени от ООН, САЩ и ЕС. Те представляват вероятно най-съществен фактор, който пряко влияе върху развитието на политическите, икономическите и културните отношения между Техеран и балканските столици. Това е особено ясно при подписването на Съвместния всеобхватен план за действие (СВПД) през 2015 г., който предвижда отмяна на санкциите в замяна на ограничаване на ядрената програма на Ислямската република и обогатяването на уран с военен потенциал. Последвалото едностранно анулиране на споразумението от администрацията на Доналд Тръмп през 2018 г. се превръща в друг повратен момент за иранската външна политика през следващите години.

Дисертацията аргументира, че корените на отношенията между Иран и държавите от Балканския полуостров в периода 1990–2021 г. имат далеч по-дълбоки исторически основания и не могат да бъдат разглеждани единствено в рамките на този хронологичен отрязък. Тяхното развитие е в значително по-голяма степен обусловено от международните политически процеси, отколкото от строго двустранните специфики, макар последните също да играят определена роля. Поради това би било невъзможно да се осмислят тактиките, които Техеран прилага спрямо правителствата и обществата на полуострова, без анализ на неговата цялостна стратегия и позиционирането ѝ в контекста на глобалната политическа динамика.

Тези зависимости се разкриват във втора глава на изследването, която разглежда политическите и дипломатическите отношения между единадесетте балкански държави и Иран, опирайки се както на обширен корпус от научна литература, така и на над 140 международни и архивни документа и становища. Сред използваните източници се открояват 30 резолюции на Общото събрание на ООН и съответните 30 протокола от гласуванията, 15 съпътстващи документа на ООН, 7 резолюции на Съвета за сигурност, 12 решения, регламенти и позиции на Европейския съюз, 5 изпълнителни заповеди и санкционни актове на САЩ, 11 секретни документа от „Уикилийкс“ и редица други материали.

Международните санкции, наложени срещу Ислямската република, имат разрушителни последици не само за нейната вътрешна икономика, но и за отношенията ѝ с балканските държави. Натискът на Вашингтон върху системата на ООН и влиянието му в Съвета за сигурност водят до политическа и икономическа изолация на режима, допълнена от вторичния характер на американските санкции, насочени към санкциониране на трети страни, които биха желали да поддържат самостоятелни двустранни връзки с Техеран. Тази линия съвпада и с позицията на Европейския съюз, чиито държави членки са задължени да следват общите решения на съюза, независимо от различията в националните си интереси и оценки. Подобна логика важи и за балканските правителства, които, дори когато не са членки на ЕС, се стремят към бъдещо членство и към поддържане на добри търговски и дипломатически отношения със съюза. В резултат на това с течение на времето те привеждат своите политики в съответствие с линията на Брюксел и Вашингтон.

Еволюцията на политическите нагласи спрямо Иран е особено ясно видима при гласуванията в Общото събрание на ООН. В периода 1990–2022 г. чрез гласуване са приети 30 резолюции, свързани със състоянието на правата на човека в Ислямската република. Разпределението на гласовете (пропускане – въздържане – подкрепа на резолюцията) е както следва: Албания 1–7–22, Босна и Херцеговина 10–1–19, България 1–2–27, Гърция 1–0–29, Северна Македония 0–9–20, Румъния 2–1–27, Словения 0–0–30, Сърбия 8–3–11, Черна гора 0–0–22, Хърватия 5–0–25. Подробната статистическа разбивка е представена в Таблица 1.

Резолюции на ОС на ООН за Иран	Албания	БиХ	България	Гърция	С.Мак. /БЮРМ	Румъния	Словения	Сърбия	Чер. гора	Хърватия
18.12.1992 A/RES/47/146					БЮРМ			Югославия		
20.12.1993 A/RES/48/145										
23.12.1994 A/RES/49/202										
22.12.1995 A/RES/50/188										
12.12.1996 A/RES/51/107										
12.12.1997 A/RES/52/142										
09.12.1998 A/RES/53/158										
17.12.1999 A/RES/54/177										
04.12.2000 A/RES/55/114										
19.12.2001 A/RES/56/171										
22.12.2003 A/RES/58/195								Сърбия и Черна гора		
20.12.2004 A/RES/59/205										
16.12.2005 A/RES/60/171										

19.12.2006 A/RES/61/176								Сърбия	Чер. гора	
18.12.2007 A/RES/62/168										
18.12.2008 A/RES/63/191										
18.12.2009 A/RES/64/176										
21.12.2010 A/RES/65/226										
19.12.2011 A/RES/66/175										
20.12.2012 A/RES/67/182										
18.12.2013 A/RES/68/184										
18.12.2014 A/RES/69/190										
17.12.2015 A/RES/70/173										
19.12.2016 A/RES/71/204										
19.12.2017 A/RES/72/189										
17.12.2018 A/RES/73/181										
18.12.2019 A/RES/74/167					С.Мак.					

16.12.2020 A/RES/75/191 ¹										
16.12.2021 A/RES/76/178 ²										
15.12.2022 77/228 ³										
30 резолюции с гласуване от 1990 г. до 2022 г.	1	10	1	1	0	2	0	8	0	5
	7	1	2	0	9	1	0	3	0	0
	22	19	27	29	20	27	30	11	22	25
<p>В синьо са отбелязани липсите на гласуване. В жълто са маркирани въздържанията от вот. В зелено са гласуванията “за”. В сиво са маркирани гласуванията, през които държавата не е съществувала или не е била член на ООН. В червено би бил маркиран отрицателният вот, но такъв няма сред изброените страни. Тъй като Косово не е член на ООН, е изключена от тази таблица. Таблица 1</p>										

От резултатите е видно, че като цяло всички държави подкрепят критичната линия спрямо Техеран, макар и с известни вариации. Столицата, която проявява най-сериозна съпротива, макар и не винаги успешно, е Белград, чието стратегическо партньорство с Москва допълнително обуславя по-благоклонното му отношение към Иран. Босна и Херцеговина, поради специфичната си историческа връзка с Техеран, също се отличава с по-особено поведение при част от гласуванията.

Последващият анализ на двустранните дипломатически отношения допринася за по-задълбочено разбиране на тези тенденции. Несъмнено най-значимото събитие в рамките на разглеждания период са Югославските войни, в които Иран взема активно участие. Това важи в особена степен за войната в Босна и Херцеговина (1992–1995), която отнема приблизително 100 000 човешки живота. Конфликтът предоставя на Техеран възможност

¹ UN GA. 2020. A/RES/75/191. “Situation of human rights in the Islamic Republic of Iran”.

² UN GA. 2021. A/RES/76/178. “Situation of human rights in the Islamic Republic of Iran”.

³ UN GA. 2022. A/RES/77/228. “Situation of human rights in the Islamic Republic of Iran”.

да излезе от международната изолация, в която се намира след Ислямската революция и войната с Ирак (1980–1988), и съвпада с разпоредбите на Член 154 от Конституцията, които легитимират подкрепа за мюсюлманските общности в борбата им за политическа независимост. В същото време това представлява и удобен момент за своеобразна „разплата“ с Белград, който по време на конфликта с Багдад активно подкрепя арабската страна с мащабни доставки на оръжие.

Резолюция 713 на Съвета за сигурност на ООН от 21 септември 1991 г. налага пълно международно оръжейно ембарго върху Югославия и всички отцепили се от нея територии, последвано от всеобхватни санкции чрез Резолюция 757 от 30 май 1992 г. Това поставя сръбските военни сили в изгодна позиция, тъй като те наследяват по-голямата част от въоръжението на федерацията, но същевременно отваря възможност за Техеран да разшири влиянието си в региона чрез незаконни доставки на боеприпаси и оръжие не само за бошняците, но и за хърватите и словенците, а на по-късен етап и за косоварите.

За входна точка са използвани хърватските пристанища в Далмация, като Загреб задържа част от доставките, от които се възползва и Любляна. По налични оценки до 1993 г. бошняците получават около 30 000 автомати и пушки, 20 милиона патрона, 37 000 мини и 46 000 противотанкови ракети. Счита се, че ИРГК доставя между 5000 и 14 000 тона оръжие, както и хиляди военни съветници и бойци. След подписването на Дейтънското мирно споразумение и под натиска на Вашингтон иранското присъствие в Босна значително намалява, макар и да не изчезва напълно.

Малко по-късно, по време на Косовската война, режимът на аятоласите се опитва да приложи сходна стратегия, но с далеч по-ограничен успех. Въпреки това Техеран успява да снабди косоварите с поне четири пратки оръжие, а негови официални представители публично заявяват твърда подкрепа за борбата на мюсюлманското малцинство за независимост, особено в условията на заплаха от масово изстребление. На този фон изглежда трудно обяснимо рязкото обръщане на иранската позиция, тъй като до края на изследвания период Техеран отказва да признае независимостта на Прищина и вместо това се сближава с Белград – както по стратегически съображения, така и поради опасения от сепаратистки тенденции в самия Иран.

Изследването проследява и значимата роля, която ИРГК и „Хизбула“ играят не само по време на Югославските войни, но и в следвоенния период. Под натиска на международните санкции Техеран е принуден да разчита на нелегални канали за влияние, контрабанда и разузнавателна дейност. Представители на революционната гвардия и ливанската организация, намираща се под нейния контрол, си сътрудничат с местни структури на организираната престъпност, политици, мюсюлмански интелектуалци и дори радикални ислямски елементи в обществата на Балканите.

Тези структури имат особено значима роля в конфронтацията между Иран и Албания, която представлява може би втория по важност казус в изследването по отношение на двустранните отношения. През 2013 г. албанската столица предоставя убежище на хиляди членове на „Организацията на муджахидините на иранския народ“ (ОМИН). Организацията е създадена през 1965 г. като марксистко опозиционно движение, което сравнително бързо преминава към въоръжена борба срещу режима на шаха, а впоследствие и срещу властта на аятоласите, включително чрез терористични атаки. Групиранката често е определяна като култова структура, а нейните членове се отличават със силна идеологическа мотивация. Репресиите срещу нея я принуждават да се установи в Ирак, където тя застава на страната на Саддам Хюсеин по време на войната с Иран. След падането на иракския режим организацията става обект на засилени нападения от проирански милиции.

В крайна сметка тези обстоятелства водят до преместването на хиляди нейни членове през 2013 г. в покрайнините на Тирана. Това развитие предизвиква сериозно обтягане на отношенията между Иран и Албания. В следващите години иранските служби многократно са обвинявани в опити за шпионаж, саботаж и покушения срещу членове на ОМИН, както и в действия, насочени срещу самото албанско правителство. Кулминацията на конфликта настъпва през 2022 г., когато албанските институции стават обект на мащабна кибератака, за която официално обвиняват Техеран. В резултат на това дипломатическите отношения между двете държави са напълно прекъснати.

Редно е да се отбележи не само какво изследва текстът, но и какво пропуска. В случая това са отношенията с Анкара, които се простират далеч отвъд Балканите и биха били достатъчни за самостоятелно проучване. Друг елемент е намесата на Рияд, чиито интереси

и влияние пряко се пресичат с тези на Техеран. Все пак изследването маркира най-общо присъствието им. Неоосманската външна политика на Анкара, засилена при управлението на Реджеп Тайип Ердоган, позиционира Турция като доминиращ регионален играч чрез икономическо, енергийно, културно и религиозно влияние. Благодарение на Диянета и широка мрежа от религиозни и културни институции страната насърчава умерена форма на сунитския ислям и укрепва позициите си в Босна, Косово, Албания, България и Северна Македония. В енергийния сектор Анкара се утвърждава като ключов транзитен център за Европа, което я превръща едновременно в конкурент и потенциален партньор на Техеран.

Саудитска Арабия, от своя страна, разширява влиянието си чрез разпространението на уахабитски и салафитски интерпретации на исляма, посредством финансиране на джамии, религиозни училища и благотворителни организации. Това допълнително маргинализира опитите на Иран да изгради религиозно и културно присъствие в региона, тъй като уахабитската идеология е категорично антишиитска и често влиза в пряк конфликт с политическата и религиозна стратегия на Техеран. В този контекст Балканите се превръщат в поле на многостранно съперничество между регионални сили, което значително ограничава възможностите на Ислямската република да наложи собствен модел на влияние.

Изследването открива съществени сходства между действията на Ислямската република на Балканите и нейните по-обща външнополитически стратегии, прилагани и в други региони по света. Както вече беше отбелязано, тези подходи са силно повлияни от глобалната политическа конюнктура и от дългогодишната позиция на Иран като международен парий.

Тези зависимости се потвърждават и в анализа в трета глава, посветена на икономическите отношения между Иран и десет от разглежданите държави (с изключение на Косово, с което не съществува официална търговия). Проучен е значителен масив от данни, предоставени от „Обсерваторията за икономическа сложност“ (Observatory of Economic Complexity), който обхваща 573 отделни архивни единици за двустранния търговски обмен в периода 1995–2022 г. В рамките на този корпус са включени и подробни разбивки на търговията по видове стоки, представени в 40 графики. Иран предоставя данни от 2000 г. натам, докато други държави от по-ранни години, които са включени в

индивидуалните таблици. За да може да се постигне по-точно сравнение, данните за общия внос в балканските държави от Иран също се засича от 2000 г. натам. Графики 39 и 40 (спрямо оригиналната им номерация в дисертацията) по-долу илюстрират това.

Иран разглежда Балканите като стратегически регион за разширяване на своето влияние отвъд Близкия изток и за смекчаване на ефектите от международните санкции. Разположени на кръстопътя между Европа и Азия, балканските държави предлагат на Техеран достъп до европейски пазари и естествен географски и логистичен хъб.

Така изследването установява, че икономическите отношения между Техеран и балканските столици имат по-скоро прагматичен, отколкото идеологически или религиозен характер. Макар в предходната глава Белград и Сараево да бъдат посочени като най-близките политически партньори на режима на аятоласите, икономическата реалност очертава различна, дори противоположна картина. Гърция, която официално заема критична западна позиция спрямо Иран, всъщност се оказва неговият най-голям търговски партньор в региона, следвана от Румъния и България, които също не се отличават като най-активните защитници на иранската политика.

Разпределението на иранския износ за Балканите е както следва: Гърция – 89,1%, Румъния – 5,8%, България – 1,5%, Сърбия – 0,9%, Хърватия – 0,8%, Словения – 0,6%, Босна и Херцеговина – 0,6%, Северна Македония – 0,5%, Албания – 0,3%, Черна гора – 0,1%. Тези проценти обаче са повлияни от факта, че Атина получава изключение от международните санкции и има възможност да търгува с ирански петрол. Анализът на 40-те графики с конкретни финансови измерения в щатски долари предоставя по-нюансирана и реалистична картина.

Различна е и структурата на вноса в Иран от балканските държави: Румъния – 47,2%, България – 18,3%, Словения – 16,7%, Гърция – 7,9%, Сърбия – 4,9%, Хърватия – 2,8%, Босна и Херцеговина – 1,7%, Северна Македония – 0,5%, Албания – 0,1%, Черна гора – 0,0%.

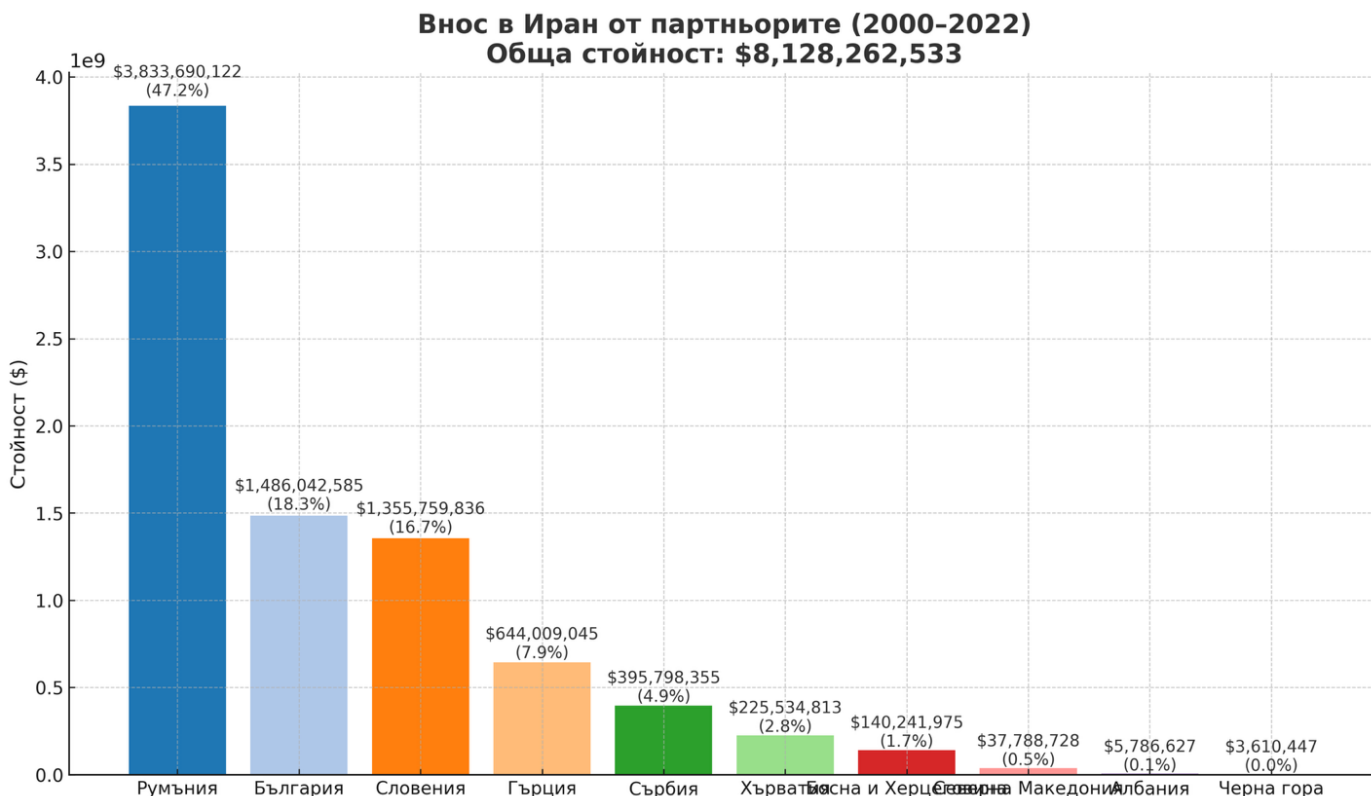
Основната част от иранския износ традиционно е нефтът, както и производните му продукти като пластмаси и изделия от тях, наред със селскостопански стоки – най-вече ядки, плодове и сушени храни. Вносът в Иран се доминира основно от машини и

оборудване, метални изделия и резервни части, химически и фармацевтични продукти, както и пшеница, царевича и други хранителни продукти.

Представените в дисертацията данни ясно илюстрират реалния годишен ефект от международните икономически санкции върху иранската икономика. Особено отчетлив е подемът след подписването на ядреното споразумение през 2015 г., както и последващият спад след неговата отмяна през 2018 г.

Графика 39: Обща стойност и процентно разпределение на износа от Иран към страните от Балканите за периода 2000-2022 г. Турция не е включена поради доводите, изтъкнати в началото на текста, а Косово не е призната като независима държава от Техеран и съответно липсват официални търговски потоци. Източник: Observatory of Economic Complexity

Графика 40: Обща стойност и процентно разпределение на износа от страните от Балканите към Иран за периода 2000-2022 г. Турция не е включена поради доводите, изтъкнати в началото на текста, а Косово не е призната като независима държава от Техеран и съответно липсват официални търговски потоци. Източник: *Observatory of Economic Complexity*

На фона на тежката икономическа и политическа изолация, очертана в изследването, Ислямската република развива активно своята мека сила чрез културно-религиозна и медийна дейност, които са анализирани в четвърта глава. Макар тези процеси да са сравнително добре представени в научната литература, дисертацията запълва редица съществуващи празноти и предлага по-задълбочен и систематичен прочит на този аспект от иранската външна политика.

Иранските изкуства имат сравнително силно присъствие сред балканските общества – кино, музика, литература, изобразително изкуство и други културни форми. Те се използват от Техеран като инструмент за повишаване на международния авторитет на режима, но в много случаи гласовете и произведенията на ирански артисти дисиденти успяват да

надделят над официалния пропаганден наратив. Значителна част от тях, особено филмовите режисьори, са обект на репресии в родината си или са заплашени от лишаване от свобода при евентуално завръщане. Именно поради това те се утвърждават като влиятелни критични фигури, а творчеството им често се радва на по-голяма популярност от официалните културни прояви и политически послания на режима.

Поради тези ограничения Техеран насочва усилията си и към по-дългосрочни и стратегически културни инициативи, целящи изграждането на малки, но влиятелни среди от местни интелектуалци и творци във всяка държава от региона. В почти всички балкански страни функционират ирански културни центрове под една или друга форма. Най-интензивна е дейността в държавите с преобладаващо мюсюлманско население – Босна и Херцеговина, Албания, Косово и Северна Македония.

В Босна и Херцеговина действат няколко значими културно-религиозни институции, сред които Фондация „Мула Садра“, създадена през 2003 г. Тя издава книги, организира научни конференции и провежда религиозни семинари с акцент върху шиитския ислям. Друга водеща институция е Институт „Ибн Сина“, основан през 1996 г., който развива академичен обмен и организира интелектуални форуми, както и издава списанието „Знаци на времето“ („Знакови времена“). Персийско-босненският колеж с интернат, открит през 1999 г. в село Лешево, често е посочван като образователната структура, в която Техеран подготвя свои кадри още от ранна възраст, които впоследствие продължават образованието си в Кум или в други ирански университетски центрове. Съществуват подозрения, че голяма част от тези институции изпълняват и вторични функции, свързани с разузнавателна дейност и други сходни операции под ръководството на ИРГК и иранските служби. Подобни обвинения се отправят и към иранските културни структури в други държави, не само в Босна. Ислямската република поддържа и културен център към посолството си в Сараево.

В Албания през 1995 г. е учредена културната Фондация „Саади Ширази“, която освен популяризаторската си образователна дейност, в сътрудничество с местни интелектуалци издава и академични списания, сред които „Перла“. През 2018 г. обаче фондацията и училището към нея прекратяват дейността си, след като двамата дипломати, които ги

ръководят, са експулсирани от страната по обвинения в шпионаж. От 90-те години на XX век в Тирана функционира и Фондация „Коран“, която през 2005 г. се трансформира в Културно-религиозната асоциация „Филади“ („Бриз“). Тя се фокусира върху популяризирането на шиизма, персийската култура и философия, излъчва собствена програма по националното радио и организира множество религиозни и културни чествания.

Макар албанското общество да е предимно сунитско, усилията на Техеран са насочени основно към малобройното, но влиятелно малцинство на бекташите – религиозен орден, който споделя определени доктринални и обредни сходства с шиизма. Бекташки общности съществуват както в Албания, така и в Косово и Северна Македония. Именно от Албания режимът на аятоласите координира значителна част от културната си дейност, насочена към мюсюлманските общности в тези две държави, поради етнически и езикови фактори.

В Северна Македония Иран поддържа и самостоятелно културно присъствие, което се проявява най-вече чрез двуезичното списание „Нур“ (на сръбски и албански език) и издателство „Зехра“ в Тетово. Показателно е, че публикуваните текстове не са ограничени до строго религиозна тематика, а акцентират върху социално-религиозни въпроси. Един от често превежданите автори е Али Шариати, чиито трудове, посветени на социалната справедливост и ролята на исляма в обществото, се възприемат положително от част от албанската интелигенция, стремяща се към по-широка обществена представителност. В Тетово функционира и Фондация „Гноса“, която работи в тясно сътрудничество с утвърдени ирански шиитски богослови като Акбар Ейди. Освен това Техеран създава и онлайн библиотеката dielli.net, предоставяща безплатен достъп до религиозни и политико-идеологически текстове на албански език.

Културно-религиозното влияние на режима на аятоласите, както и актуалното състояние на политическите му отношения с различните правителства на Балканския полуостров, се открояват ясно при анализ на официалните медийни канали. В рамките на изследването е използван специализираният софтуер за събиране и обработка на информация “Screaming Frog“, чрез който са анализирани най-популярните англоезични онлайн медии, свързани с властта в Техеран: Press TV, Pars Today, Mehr News, Tehran Times, Lajm, Radio Naracina и

Sahar TV, както и официалният YouTube канал на ОМИН и свързаните с организацията сайтове Mojahedin, NCR-Iran и Maryam-Rajavi. Наред с това е извършен и преглед на англоезичното съдържание на по една официална държавна медия от всяка балканска страна (за Босна и Херцеговина – две, а за Косово – нито една поради вътрешнополитически особености): АТА (Албания), SRNA и FENA (Босна и Херцеговина), ВТА (България), HINA (Хърватия), AMNA (Гърция), MIA (Северна Македония), MINA (Черна гора), Agerpres (Румъния), RTS (Сърбия) и STA (Словения).

В рамките на анализа медийното съдържание е класифицирано в три основни категории: отрицателно, неутрално и положително. Проучването идентифицира и разпределя в тези категории близо 20 000 публикации, публикувани в Tehran Times от 1998 г. насам. Обобщените резултати от медийния мониторинг на всички разглеждани издания са представени в пет таблици. Най-негативно в иранските медии са отразени Косово и след него Албания. Гърция също се представя по-скоро в отрицателен контекст, но заема позиция близо до средата на графиката, където се намира и Хърватия. След тях степента на положително отразяване нараства последователно в следния ред: Словения, България, Северна Македония, Румъния, Черна гора, Босна и Херцеговина и Сърбия.

Иранските медии рисуват много различна картина за балканските държави според това дали те се възприемат като „приятели“ или като част от западната линия срещу Техеран. Косово почти липсва извън негативния контекст: Иран не признава независимостта му, представя го като „проект на САЩ/НАТО“ и удобен пример за „американски империализъм“ и насърчаване на сепаратизъм – тема, която Техеран свързва и със собствените си страхове от отцепнически настроения в Кюрдистан и Балучистан. Затова положителни материали практически няма, а „неутралните“ са най-вече спорт или случайни споменавания. Албания е другият „негативен полюс“, но по друга причина: присъствието на ОМИН. Тирана е описвана като марионетка на Вашингтон и като реална заплаха за иранската сигурност, а основната линия е постоянна кампания за делегитимиране на ОМИН като терористична/култова структура и внушение, че Албания е съучастник. След 2022 г. това се изостря с пропагандна защита около кибератаките, съчетана с инвестиции в албаноезични канали (напр. Sahar TV и Pars Today), насочени и към бекташийската общност.

Останалите страни попадат по средата в различни степени. Гърция е особен случай: количествено е много отразявана заради енергетиката и търговията (особено петролът), а тонът е смесен – много неутрални спортни текстове, отделни позитивни за туризъм/култура, но и твърда критика при теми като танкерите през 2022 г. и близостта ѝ със САЩ, Израел и арабските монархии. Хърватия и Словения са най-балансираны – преобладава спортът и рутинни дипломатически новини, плюс общи забележки за санкциите на ЕС. България и в голяма степен Северна Македония са по-близо до неутрално-позитивния спектър: топло културно и дипломатическо отразяване и представяне на България като „врата към Европа“, докато при Северна Македония се срещат и критики, свързани с НАТО и ЕС, но тя рядко е централен фокус. Румъния е описвана като прагматичен партньор (с косвени критики за НАТО/ЕС), Черна гора е сравнително позитивна, но и най-слабо отразявана. На другия край са Босна и Херцеговина и Сърбия, които получават най-благоприятно представяне: акцент върху „приятелството“, войната през 90-те, културни инициативи, инвестиции и високопоставени срещи, като неудобни факти (например гласуванията на Босна в ООН срещу Иран) обикновено се премълчават. За Босна наративът се гради и върху образа на Иран като защитник на мюсюлманите и критик на Запада, Турция и Саудитска Арабия, а при Сърбия – върху теми като Косово, бомбардировките през 1999 г., антинатовския заряд и близостта с Русия, представяни като общ фронт срещу западната хегемония.

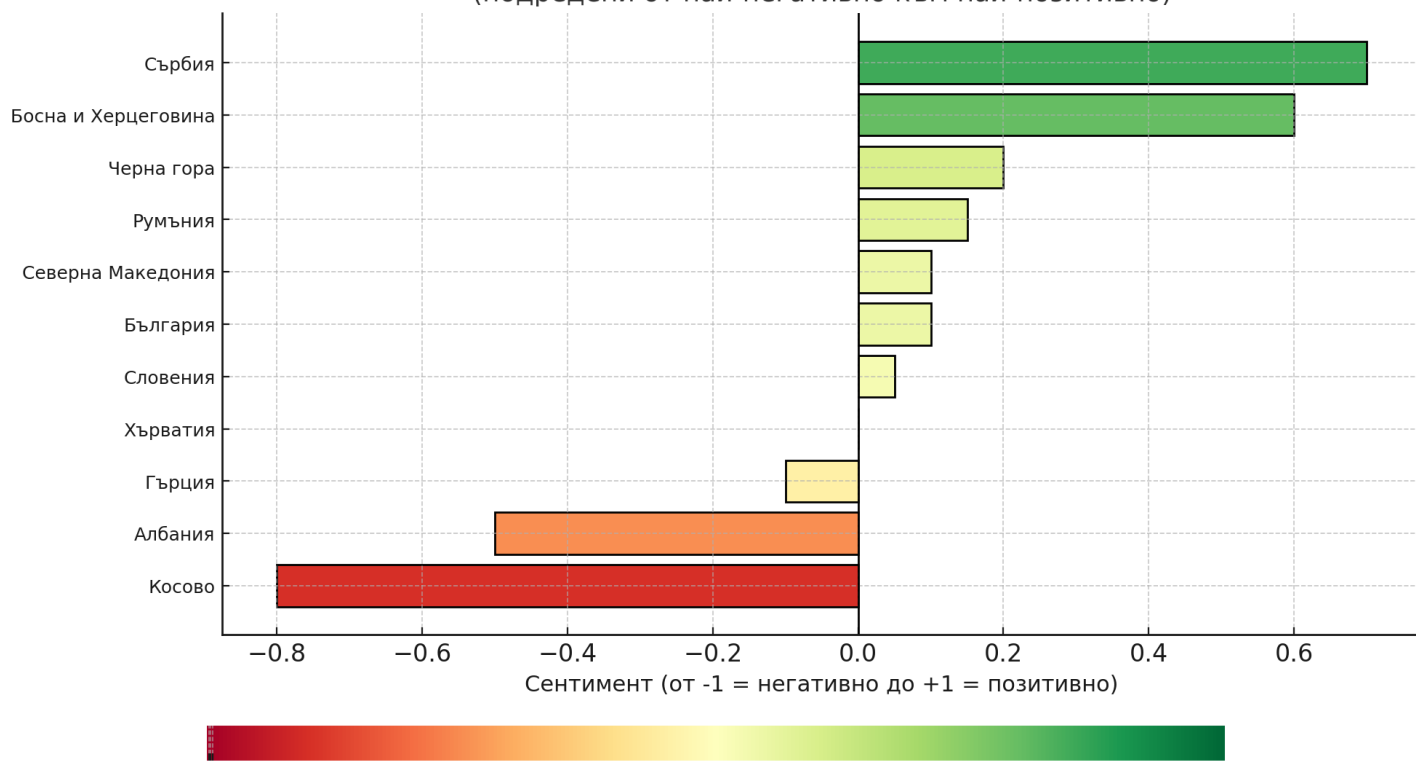
Що се отнася до балканските медии, тенденциите не са изненадващи. Косово отразява в 98% от случаите негативно, но е изключена от графиката поради липсата на представителна извадка от държавна медия, като вместо това са използвани данни от популярен проправителствен сайт. За останалите държави делът на отрицателните публикации е както следва: Албания – 75%, България – 60%, Словения – 51%, Черна гора – 50%, Румъния – 49%, Босна и Херцеговина – 48%, Хърватия – 42%, Гърция – 41%, Северна Македония – 40% и Сърбия – 30%. Най-силно изразено вътрешнополитическо негативно отразяване се наблюдава в Косово и Албания поради вече разгледаните двустранни специфики. В самата Албания функционират и ирански албаноезични издания (подобни съществуват и на сръбски език, но липсват на румънски, гръцки и български). Графиките по-долу илюстрират написаното в текста, като номерата им съответстват на тези в дисертацията.

В повечето балкански държави медийният разказ за Иран си прилича толкова много, че няма смисъл да се повтаря поотделно за всяка. Ако извадим неутралните материали (главно спорт и случайни споменавания), остава предимно негативен поток. Причината често не е „специално отношение“ към Техеран, а по-скоро фактът, че балканските държавни медии следват международния новинарски дневен ред в западната сфера на влияние, където Ислямската република обикновено се представя критично. Най-честите теми са резолюциите на ООН срещу Техеран, обвиненията за шпионаж и саботаж на Западните Балкани, оценките на ЕС и НАТО за режима на аятоласите като риск за сигурността, ядрената програма и санкциите, подкрепата за въоръжени групировки и режими в Близкия изток, израело-иранското напрежение и отражението му върху икономиката и сигурността, кибератаките (особено тези срещу Албания), както и нарушенията на човешките права и потискането на протестите в Иран.

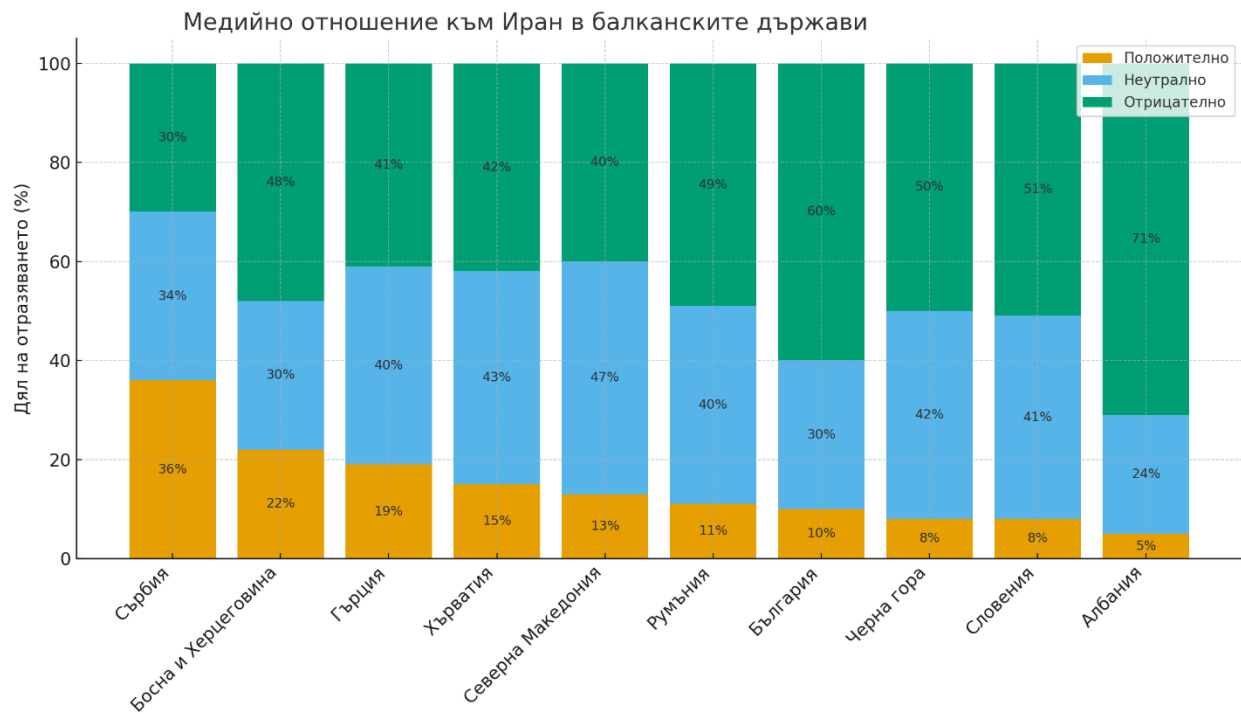
Албания изпква с по-остър тон, защото там има конкретен двустранен конфликт: шпионски и киберскандали, дипломатическа криза и най-вече присъствието на ОМИН, което постоянно присъства в новините и подсилва тезата за „иранска заплаха“. В същото време самата ОМИН има силна медийна активност от Албания (канал и сайтове на английски, албански и фарси), която е изцяло насочена срещу властта в Техеран и често се цитира пряко или косвено. Положителните материали са сравнително редки и се въртят около културни събития, туризъм, дипломатически срещи и краткия период на оптимизъм около ядреното споразумение.

Най-благоклонни към Иран са Белград и Сараево, което отразява исторически и политически връзки между тях. В Сърбия се подчертава, че Техеран не признава Косово, а понякога се появяват критики към санкциите и общи послания срещу американската хегемония. В Босна медиите припомнят иранската роля през войната през 90-те и акцентират върху „разбирателство“ и общи културно-религиозни допирни точки, но паралелно се срещат и по-критични гласове заради ориентацията на Сараево към Вашингтон и Брюксел и вътрешните разделения в страната.

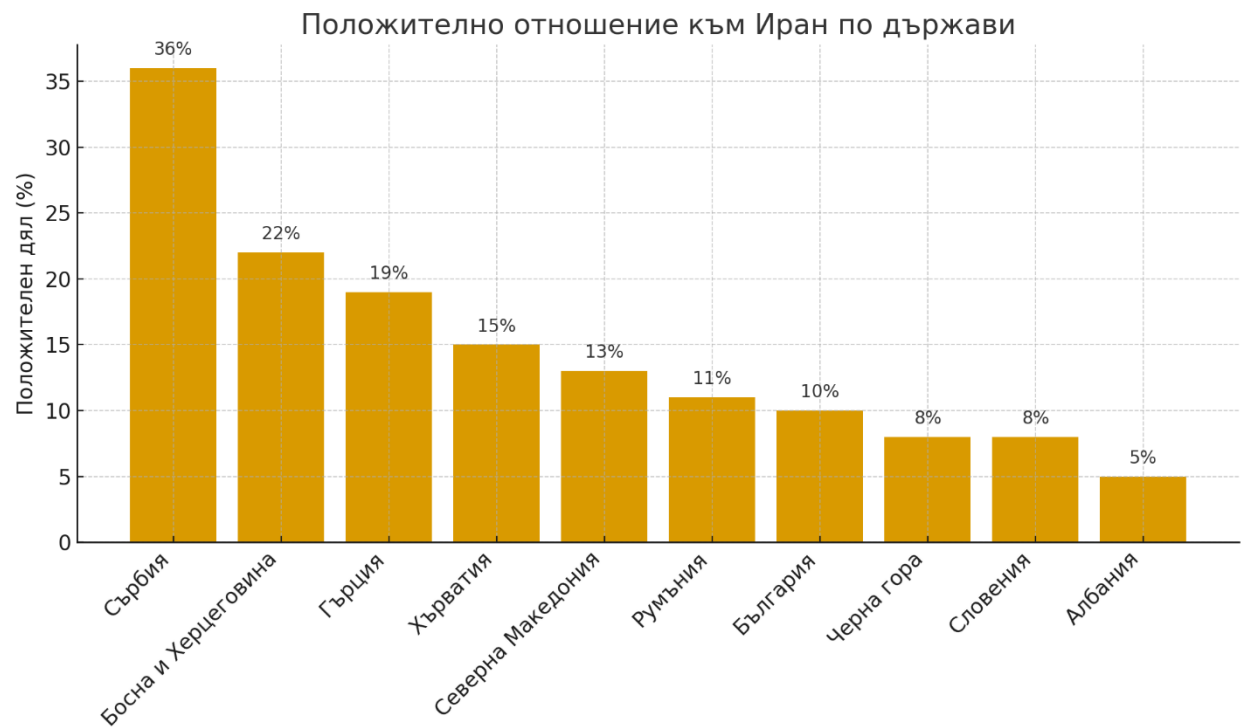
Отношение на Tehran Times към балканските държави
(подредени от най-негативно към най-позитивно)

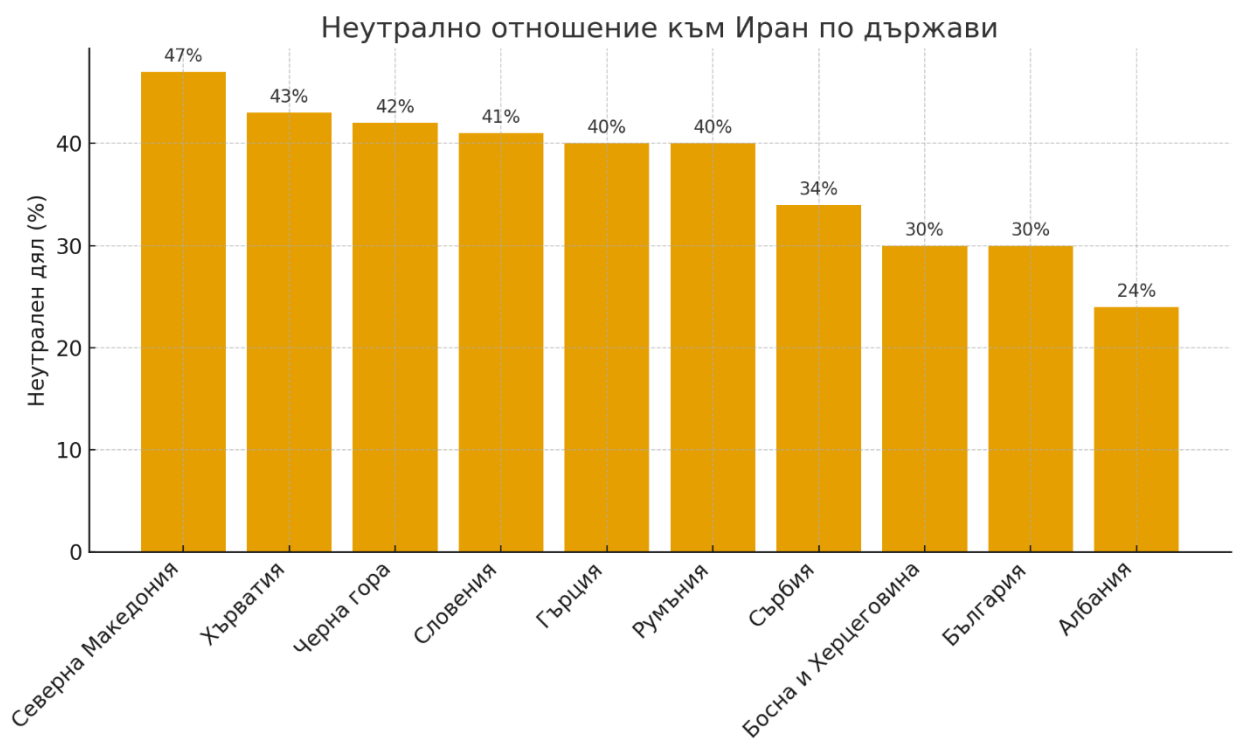
Графика 41: Положителното и отрицателно отразяване на различните балкански държави в Tehran Times от 1998 г. до 2022 г. при преглед на близо 20 000 статии.

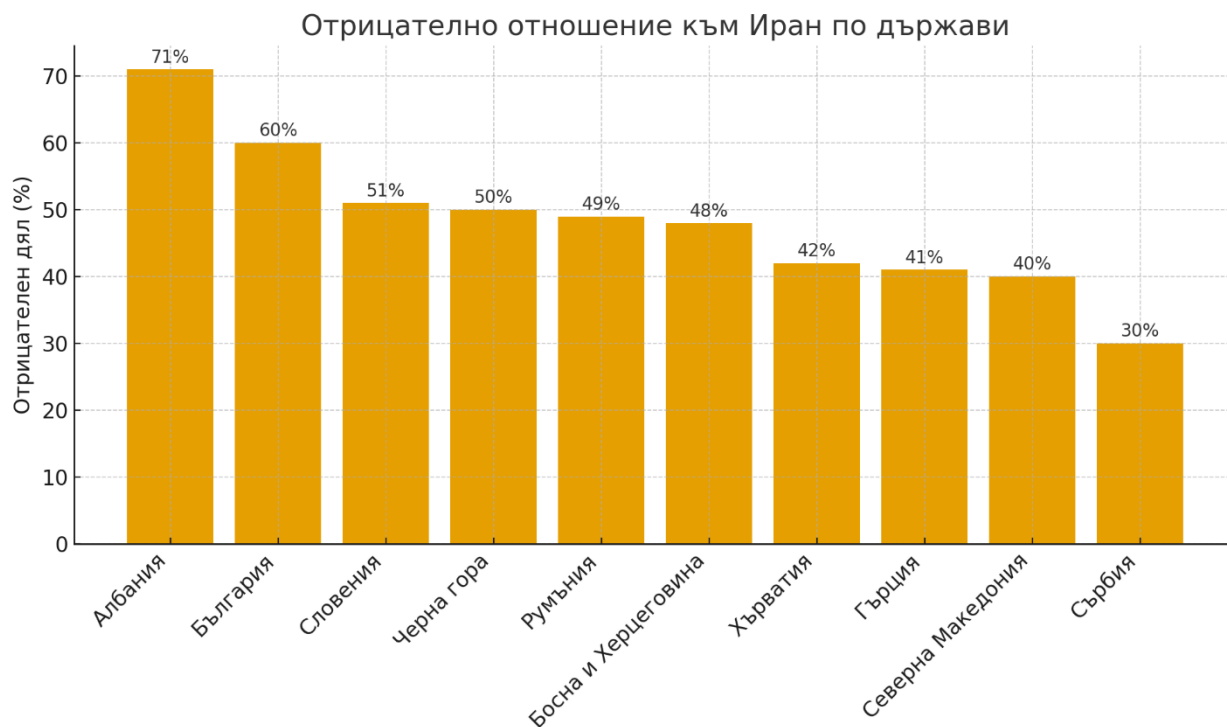
Графика 42

Графика 43

Графика 44

Графика 45

Изследването на дипломатическите, икономическите, културно-религиозните и медийните измерения на иранската външна политика предоставя възможност действията на Техеран да бъдат анализирани чрез инструментариума на теорията на международните отношения и нейните основни направления, представени още в началото на дисертацията: реализъм, либерализъм, конструктивизъм, марксизъм и феминизъм. Сложната международна среда, постоянният външен натиск и специфичната – по-скоро неблагоприятна – позиция на Иран в световната система го принуждават да проявява значителна адаптивност, изобретателност и гъвкавост в стратегиите си за политическо оцеляване и разширяване на влиянието си.

Поради това изследването среща сериозни затруднения при опита да постави иранската външна политика в рамките на една доминираща теоретична парадигма, допълнена единствено с второстепенни елементи от други школи. Вместо това се установява, че Техеран заимства – в различна степен и в различни исторически периоди – от няколко

направления на теорията на международните отношения. На пръв поглед стремежът към оцеляване и сигурност позволява външната политика на Ислямската република да бъде интерпретирана през призмата на реализма. При по-задълбочен анализ обаче става ясно, че този фактор не е толкова доминиращ, че да обезсмисля приложимостта на останалите теоретични подходи.

По този начин дисертацията очертава основните мотиви, направления и механизми на иранската политика спрямо държавите от Балканския полуостров, както и динамиката на тяхното развитие. Конфронтацията на Техеран с регионални актьори в Близкия изток и със световни сили като САЩ и Европейския съюз отрежда на Балканите второстепенно място в неговите външнополитически приоритети и в значителна степен – пряко и косвено – формира двустранните отношения. Това обаче в никакъв случай не означава, че значението на региона е пренебрежимо или че двустранните връзки са лишени от собствени вътрешни логика и специфики.

Именно поради това изследването предлага собствена периодизация на иранската външна политика спрямо Балканите като регион (а не спрямо отделните държави), която се различава от традиционната периодизация, основана на президентските мандати в Иран: периода на войната в Босна и останалите конфликти до подписването на Дейтънското мирно споразумение (1992–1995), следвоенния етап до въвеждането на първите международни санкции (1996–2006), периода на санкции до подписването на иранското ядрено споразумение (2007–2015), междинния период между санкциите (2016–2018) и повторното им налагане от първия мандат на Доналд Тръмп насетне (след 2018 г.).

Чрез прилагането на интердисциплинарния си подход и широкия географски и хронологичен обхват изследването успява да открие, съпостави и анализира редица неизследвани досега документи, данни и публикации, както и да интерпретира от нова перспектива вече познати факти, събития и позиции. По този начин се изгражда цялостна и систематична картина на отношенията между Ислямска република Иран и балканските държави в периода 1990–2021 г., като се формулират оригинални и значими (поне според автора) научни приноси.

Основни приноси на дисертационния труд

1. За първи път в научната литература се извършва цялостен и систематичен анализ на отношенията между Иран и държавите от Балканския полуостров за периода 1990–2021 г., обхващащ политическите, икономическите и културно-религиозните им измерения.
2. Изследването прилага нова интердисциплинарна перспектива, която съчетава исторически и сравнителен анализ, изследване на конкретни казуси, икономически и медиен мониторинг, както и прилагане на аналитични инструменти от политологията, по-конкретно теорията на международните отношения за по-пълно разбиране на ролята на Иран в региона.
3. Проследяват се и се сравняват различните подходи на Ислямската република към балканските държави, като се очертават моделите на сътрудничество между Техеран и правителствата на Балканите – общо и поотделно с всяка държава – и ограниченията в тях. Осъществява се оригинален преглед архива на ООН (както и на ЕС и Вашингтон) и се изваждат гласуванията на всяка балканска страна по резолюции в период от над 3 десетилетия. Общо над 140 документа, сред които 60 резолюции и протоколи на ОС на ООН, 15 съпътстващи документа на ООН, 7 резолюции на Съвета за сигурност, 12 решения, регламенти и позиции на Европейския съюз, 5 изпълнителни заповеди и санкционни актове на САЩ, 11 секретни документа от „Уикилийкс“ и др.
4. Разкрива се въздействието на глобалните геополитически процеси и наднационални фактори (международните икономически и политически санкции) върху икономическото сътрудничество и търговия между Иран и балканските страни, като за пръв път се представя и анализира масив от данни, съдържащ 573 отделни архивни

единици за период от над 20 г., след което са приложени разбивки на обmena по видове стоки и сравнителен анализ, отразени в 40 графики.

5. Изследването анализира културно-религиозните измерения на иранската външна политика и механизмите на „меката сила“, чрез които тя изгражда своя образ и влияние на полуострова. За пръв път се извършва преглед, категоризация, съпоставка и анализ на над 20 хиляди публикации в 7 ирански държавни медии от 1998 г. насам, но също така и на 11 балканските правителствени издания и 4 опозиционни канали.
6. Въз основа на събраните емпирични данни и документи се формулират изводи за мястото на Балканите в стратегическите приоритети на иранската външна политика. Предлага се също така и оригинална идея за периодизация на отношенията между Ислямската република и страните от полуострова.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА

1. Константинов, Калоян. 2024. „Отношенията между Иран и Албания (1992– 2022 г.).“ Балкани 13 (1), 131-142.
2. Konstantinov, Kaloyan. 2024. “The Evolution of Iran-Bosnia Relations: From Wartime Alliances to Modern-Day Dynamics.” Obscured Balkans 1 (1), 173-179.
3. Konstantinov, Kaloyan. 2025. “The Media in Bulgaria: A Shield or Conduit for Radicalization Among Muslims During the Rise Of Isis (2014–2019)”. Obscured Balkans 2 (1): 18-25.